

Неля Самойленко

ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРЮВАНЬ У РОБОТІ ТОВАРИСТВА КИЇВСЬКИХ ЛІКАРІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розкривається внесок Товариства київських лікарів у становлення профілактичної медицини, висвітлюється роль членів Товариства, провідних учених Київського університету св.Володимира в попередженні епідемічних захворювань та поширенні медико-гігієнічних знань серед населення.

Ключові слова: Товариство київських лікарів, профілактика, гігієна, епідемія, медичні народні читання.

В статье раскрывается вклад Общества киевских врачей в становление профилактической медицины, освещается роль членов Общества, ведущих ученых Киевского университета св. Владимира в предупреждении эпидемических заболеваний и распространении медико-гигиенических знаний среди населения.

Ключевые слова: Общество киевских врачей, профилактика, гигиена, эпидемия, медицинские народные чтения.

The article reveals the contribution of the Company in the Kiev medical establishment of Preventive Medicine, highlights the role of members of the Company, the leading scientists of the University of Kiev St. Vladimir in the prevention and spread of epidemic diseases, health and hygiene awareness among the population.

Key words: Society of Kiev doctors, prevention, hygiene, epidemics, medical people reading.

Постановка проблеми. В умовах нових викликів ХХІ ст. – усеохоплюючої економічної кризи і обмеження матеріальних і фінансових ресурсів – насамперед, охорони здоров'я, питання профілактики захворювань набувають особливої ваги й актуальності.

У процесі реформування вітчизняної системи охорони здоров'я та вдосконалення профілактичних технологій з урахуванням хвороб ХХІ ст. особливо важливе значення має повернення із сучасних наукових позицій до набутого досвіду минулих поколінь. У цьому плані слід відмітити діяльність наукових медичних товариств, які зробили неоціненний внесок у розвиток профілактичної медицини – розробку науково-теоретичних засад санітарно-епідеміологічної справи, бактеріології, поширення медико-гігієнічних знань серед населення, подолання епідемій, поліпшення санітарного стану міст і сіл та регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти профілактичної медицини в роботі Товариства київських лікарів висвітлені в книзі М.І. Бойчака «История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь – учебная база медицинского факультета св. Владимира». Зокрема у п'ятому розділі автор розглядає історію заснування Товариства київських лікарів та розкриває окремі аспекти діяльності його членів – військових лікарів, професорів Київського університету св. Володимира в розробці низки питань санітарної статистики, епідеміології, гігієни, санітарного стану військ та їхню участь у подоланні епідемій під час війн [2, с.627-637].

З нагоди 170-річчя утворення і становлення Товариства київських лікарів Національна наукова медична бібліотека видала бібліографічний покажчик за редакцією генерального директора ННМБУ Р.І.Павленко [18], у якому відображується науковий доробок членів Товариства київських лікарів, у тому числі і в галузі профілактичної медицини.

До монографічних досліджень, у яких розглядається фрагментарна діяльність Товариства київських лікарів у становленні профілактичної медицини, слід віднести монографію О.М. Ціборовського «На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони

громадського здоров'я в Україні» [22].

Серед останніх досліджень, присвячених висвітленню санітарно-протиепідемічної діяльності медичних товариств та їх внеску в розвиток профілактичної роботи, вагому наукову цінність має монографія Н.І.Коцур «Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття)» [8, с. 262-308]. На думку дослідниці, саме наукові медичні товариства у взаємодії з університетською освітою й наукою вирішували теоретичні і прикладні завдання профілактичної медицини.

Водночас в історіографії відсутнє ґрунтовне дослідження, присвячене внеску Товариства київських лікарів у становлення і розвиток профілактичної медицини.

Мета написання статті полягає в тому, щоб висвітлити роботу Товариства київських лікарів у галузі профілактичної медицини, показати участь його членів у поширенні медико-гігієнічних знань серед населення.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. створюється низка добровільних наукових товариств, зокрема медичних. Перші лікарські товариства здійснювали медико-демографічне вивчення міст і областей, досліджували санітарні умови життя населення, проводили заходи з ліквідації інфекційних захворювань, відкривали благодійні медичні заклади. Це був початок масової участі лікарів у розвитку профілактичної медицини. Особливу роль у профілактиці захворювань відіграло Товариство київських лікарів.

Урочисте відкриття Товариства київських лікарів відбулося 29 жовтня 1840 року. Про його відкриття згадується в журналах «Друг здравия» і «Северная пчела», що виходили того часу. Протоколів за перші роки діяльності товариства в архіві не виявлено, але кілька повідомлень, зроблених на його засіданнях, можна знайти у найбільш поширеному в ті часи медичному журналі «Друг здравия» [21, с. 90].

З перших днів заснування Товариством київських лікарів була започаткована програма, яка включала, окрім питань лікувальної медицини, питання профілактичної медицини, поширення медико-гігієнічних знань серед населення [21, с. 88].

До кола інтересів Товариства київських лікарів входило не лише лікування, а й профілактика захворювань, стан медичної науки за кордоном. Робота членів Товариства відзначалася дисципліною та обмежувалася медичною тематикою.

У різний час Товариство київських лікарів очолювали професори Київського університету св. Володимира В.О. Караваєв, Х.Я. Гюббенет, НА. Хржонщевський, Ю.І. Мацон, П.І. Перемежко, Г.М. Мінх, К.Г. Трїтшель. Почесними або дійсними членами товариства були І.І. Мечников, А.О. Ковалевський, С.П. Боткін, М.І. Пирогов, І.М. Сеченов, В.О. Бец, Л.Пастер, В.П. Образцов, М.В. Склїфософський, Ф.Г. Яновський та інші [18, с.23]. Першим головою товариства Київських лікарів (1840-1849 рр.) був інспектор лікарської управи, хірург Іван Петрович Кудрявцев, секретарем - хірург лікарської управи штаб-лікар С.І. Волинський [5, с.9].

Особливо помітну роль відіграло Товариство київських лікарів у розвитку профілактичної медицини. На його засіданнях розглядалися й удосконалювалися організаційні форми охорони здоров'я, санітарного оздоровлення Києва, соціальні аспекти профілактики туберкульозу, венеричних хвороб, алкоголізму, боротьба з дитячою смертністю тощо. Дослідник В. Плющ підкреслює, щоб висвітлити діяльність Товариства, зокрема «зміст доповідей, що були прочитані в ньому, треба було б написати цілі томи [12, с.1]».

Більш детально зупинимося на санітарно-протиепідемічній, профілактичній діяльності Товариства. У 1863 р. професор Київського університету св. Володимира В.Л. Горєцький виголосив промову, в якій відзначив: «Лікар як член суспільного товариства згідно зі своїм покликанням повинен турбуватися не лише про здоров'я приватних осіб, але й суспільне здоров'я [21, с. 90]».

Професор Л.А. Маровський Л.А. у своїй доповіді «Про важливість викладання гігієни в медичних закладах» відзначав: «Бажано було б, щоб з'явився російською мовою зрозумілий для простого народу твір у галузі гігієни та дієтетики [19]». У доповіді Л.А.Маровський відстоював необхідність гігієнічних знань для народу і системи викладання їх у навчальних закладах усіх ступенів. А лікар С.Ніс видав першу в Наддніпрянській Україні популярну медичну книжку українською мовою «Про хвороби і як їм запобігти [9]».

Секретар Товариства київських лікарів Т. О. Маковецький у своєму повідомленні на річному засіданні в 1864 р. вказав на значення гігієни в профілактиці захворювань військовослужбовців. Для збереження «здорового і щасливого життя», - зазначав Т.О.Маковецький, - необхідно знати

правила гігієни і, особливо, більше за інших начальникам окремих військових частин, повітів, міст, командирам військ тощо [13, с. 29]».

Т.О. Маковецький упродовж 11 років обіймав посаду першого секретаря Товариства київських лікарів (1872-1883 рр.) та підготував низку наукових праць, присвячених питанням профілактичної медицини, які були надруковані в газетах «Врачебные ведомости» і «Врач» [11, с. 21–31; 2].

Неодноразово з доповідями на профілактичну тематику виступав на засіданнях Товариства київських лікарів учений у галузі патологічної анатомії, епідеміології і бактеріології, професор Г.М. Мінх, який у 1882-1886 рр. був його головою. Учений наголошував на соціальних завданнях медицини. А професор Н.А. Хржонцевський у зв'язку із цим писав: «Він вдихнув струмись життя в товариство і наблизив його діяльність до питань суспільної гігієни [4, с.277]».

У 1869-1872 рр. та в 1886-1872 рр. Товариство київських лікарів очолює професор Київського університету св. Володимира Н. А. Хржонцевський (1836-1906) - патолог, один з основоположників гістофізіології та санітарної освіти населення в Україні, автор низки популярних медичних брошур на санітарно-гігієнічну тематику.

Саме в цей період Товариство київських лікарів відіграє важливу роль у розвитку профілактичної медицини в Києві та розробці санітарно-гігієнічних заходів. На думку професора Н.А. Хржонцевського, ефективність профілактики інфекційних захворювань і збереження здоров'я населення багато в чому залежить від знань кожним членом товариства правил особистої гігієни і поведінки при контакті з інфекційним хворим. У зв'язку з цим він виробив стратегію санітарної освіти, до основних положень якої відносилася колективна й індивідуальна робота щодо інформування населення про збереження і зміцнення здоров'я, профілактику захворювань, формування відповідальності за індивідуальне здоров'я і здоров'я близьких [3].

З метою проведення профілактичної роботи серед населення м. Києва професор Н.А. Хржонцевський звернувся зі своєю пропозицією до Товариства київських лікарів. Отримавши підтримку, запропонував винести клопотання київському губернатору і попечителю навчального округу про влаштування медичних читань. І лише на основі «Височайше затверджених 24 грудня 1876 року правил для влаштування народних читань у губерньських містах» було дозволено організувати Комісію медичних народних читань при Товаристві київських лікарів. Про це зокрема він повідомив на засіданні Товариства київських лікарів 15 грудня 1886 р., на якому інформував про дозвіл відкриття медичних народних читань з питань гігієни і епідеміології [10, с. 23-25].

За ініціативою Н.А.Хржонцевського в 1895 р. в м. Києві було побудовано будинок для народних читань - Народна аудиторія (вул. Боровського, 26 [6]. У стінах цього будинку члени Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів організовували лекції для різних груп населення з питань профілактики захворювань, збереження і зміцнення здоров'я. Члени Комісії публікували свої статті, видавали популярні брошури медико-гігієнічного змісту для народу. У своїх лекціях та статтях вони розкривали питання профілактики захворювань, а також указували на необхідність спільної роботи органів охорони здоров'я й освіти на всіх етапах життя людини, починаючи з дошкільного віку, пропонували свої заходи для ефективного формування здоров'я людини. З метою забезпечення такої єдності, досягнення поставленої мети комісія планувала свою роботу і погоджувала з попечителем Київського навчального округу [16, с. 40].

У жовтні 1887 р. професор Ф.Г.Яновський прочитав для киян першу лекцію «Про ґрунт і воду», а згодом Н.А.Хржонцевський видав брошуру «Про те, що таке чума, і як запобігти цій жахливій хворобі». 26 січня 1897 р. учений прочитав на цю тему популярну лекцію, у якій майстерно розкрив соціальні корені масових епідемій [814, арк. 8].

Помітну роль у профілактичній роботі Товариства київських лікарів відіграв О.В. Корчак-Чепурківський - досвідчений санітарний лікар Києва, доктор наук. 5 квітня 1899 р. його було обрано віце-головою Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів, а 10 квітня 1899 р. на його засіданні було обрано дійсним членом [1; 15, с. 39].

На одному з перших засідань О.В. Корчак-Чепурківський окреслив головну мету Комісії медичних народних читань, а саме: проведення роботи з попередження захворювань не лише шляхом санітарних заходів, а й популяризацією гігієнічних знань серед народу [1, с. 84]. Згідно із цією метою Комісія проводила систематичні читання за профілактичною тематикою, а сам О.В.Корчак-Чепурківський читав лекції на теми: «Про сифіліс» [1, с. 90], «Про холеру», «Про

інфекційні хвороби», «Для чого лікарі роблять операції», «Про житло і про те, як воно повинно бути влаштоване», «Як ми дихаємо і як досягнути чистоти повітря в нашому житлі» та ін. [7, с. 90-94].

Слід підкреслити, що саме завдяки зусиллям О.В. Корчака-Чепурківського з 1904 р. вперше в діяльності Комісії після читання лекцій проводилася безкоштовна роздача листівок про різні інфекційні та венеричні хвороби, пологи, вигодовування новонароджених дітей та догляд за ними тощо. Інформація листівок подавалася в доступній формі, що зробило їх зміст популярним серед пересічних громадян [7, с.91].

У другій половині XIX століття великих масштабів набуло поширення епідемій холери, дифтерії, чуми, черевного тифу, дизентерії і, як наслідок, - висока смертність серед дитячого й дорослого населення. Зокрема Київ «пережив» 13 епідемій азійської холери. Епідемія 1872 року була найлютішою, смертність від неї складала 48%. У зв'язку із цим на засіданнях Товариства київських лікарів постійно обговорювалися питання інфекційної захворюваності в Києві і заходи боротьби з нею. Для прикладу наведемо деякі дані. Зокрема засідання 13 березня 1883 р. присвячувалося боротьбі з дифтерією. На ньому констатувався факт відсутності в місті постійної санітарної організації та брак необхідних відомостей про хід епідемії в Києві. У зв'язку із цим члени Товариства поставили питання про розробку проекту і відкриття в Києві санітарної станції, яка почала функціонувати лише в 1891 р.

З метою профілактики й подолання інфекційних хвороб Товариство київських лікарів співпрацювало із санітарною комісією міської управи. На засіданні Товариства 2 грудня 1872 р. П.Н.Пережежко виступив із заявою про тісну співпрацю з міською санітарною комісією щодо проведення досліджень і прийняття відповідних санітарних заходів.

З метою попередження отруєння киян недоброякісними продуктами харчування і напоями, які поступали в торгівлю, Товариство київських лікарів на засіданні 5 грудня 1887 р. призначило комісію для обговорення проекту уставу санітарної станції. У зв'язку з цим комісія на засіданні товариства 18 січня 1888 р. зробила висновок про необхідність заснування санітарної станції при товаристві та проведенні її членами досліджень харчових продуктів і напоїв [14, с. 56].

Як бачимо, аналіз протоколів засідань Товариства київських лікарів свідчить про те, що особлива увага вчених була спрямована на пошуки причин інфекційних хвороб, їх діагностику, лікування і профілактику. Найбільш плідною в справі профілактики і боротьби з інфекційними захворюваннями була діяльність професорів Київського університету св. Володимира – членів Товариства київських лікарів - Ю.І.Маціона, Г.М.Мінха, В.В. Підвисоцького, О.В.Корчака-Чепурківського, В.К.Високовича, О.Д.Павловського.

Висновки. Товариство київських лікарів другої половини XIX – початку XX століття спрямовувало свої зусилля, насамперед, на проведення профілактичної роботи, пошук причин поширення епідемій, їх аналіз та шляхи подолання. Діяльність провідних учених – членів Товариства київських лікарів мала як теоретичне спрямування – сприяла поширенню серед лікарів новітніх наукових досягнень у галузі гігієни, епідеміології, бактеріології, так і практичне – профілактика захворювань, поширення медико-гігієнічних знань серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев А. В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899–1902 г. / А. В. Беляев // Труды О-ва Киевских Врачей с прил. за 1901–1903 г. – К. : Тип. Императорского Ун-та Св. Владимира, 1903. – Т. 6, вып. 3. – С. 31–92.
2. Бойчак М. П. История киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь – учебная база медицинского факультета университета св. Владимира и Киевского медицинского института / М. П. Бойчак. – К. : Пресса Украины, 2005. – 752 с.
3. Бушуев В. Ф. Н.А. Хржонщевский / В.Ф. Бушуев // Труды Общества Киевских врачей с приложением протоколов за 1905–1906, 1907 гг. – К., 1908. – Т. 8, вып. 2.
4. Даль М. К. Григорій Миколайович Мінх / М. К. Даль. – К. : Держ. мед. вид-во УРСР, 1956. – 140 с.
5. Загородній В. В. Наукова і практична діяльність Товариства київських лікарів / В. В. Загородній, В. Т. Нековаль // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів : (до 170-річниці Товариства київських лікарів) : матеріали конф. – К., 2010. – С. 9–21.

6. Квитницький-Рыжов Ю. Н. Хржонщевский Н. А. / Ю. Н. Квитницький-Рыжов // Успехи совр. биологии. – К., 1954. – Т. 38. – С. 83.
7. Корчак-Чепурковский А. В. Отчет о деятельности Киевской Комиссии Медицинских Народных Чтений за 1902–1904 гг. / А. В. Корчак-Чепурковский, А. В. Беляев // Тр. О-ва Киевских Врачей с прил. протоколов и отчетов за 1903–1904 г. – К. : Тип. Н. А. Гарич, 1905. – Т. 7, вып. 2. – С. 80–96.
8. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20- і рр. ХХ століття) : монографія / Н.І.Коцур. – Корсунь-Шевченківський, 2011. – 726 с.
9. Ніс С. Про хвороби і як їм запобігти / С. Ніс. – К., 1874. – 28 с.
10. Общество киевских врачей. Протоколы заседаний с приложениями за 1886–1887 гг. – К., 1888. – С. 23–25.
11. Общество киевских врачей. Протоколы заседаний за 1885–1886 гг. – К., 1887. – С. 27–31.
12. Плющ В. Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у Східній Україні (1840–1946) : іст. нарис / В. Плющ // Матеріали до історії укр. медицини. – Чикаго : Вид. УЛТПА, 1988. – Т. 2. – С. 1–22.
13. Протоколы заседаний Общества киевских врачей // Университетские изв. – 1964. – № 12. – С. 28–33.
14. Протоколы заседаний Общества киевских врачей с приложениями за 1887–1888 гг. – Вып.1. – К., 1888. – С. 56.
15. Протоколы заседаний Общества Киевских Врачей с приложениями за 1898–1899 гг. // Тр. О-ва Киевских врачей. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1899. – С. 39.
16. Стойка О. А. Комиссии медицинских народных чтений при Обществе киевских врачей и ее деятельность / О. А. Стойка, В. С. Лозинский // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення) : матеріали конф. – К., 2010. – С. 39–42.
17. Ступак Ф. Я. Громадська діяльність медиків Києва / Ф. Я. Ступак // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-річниці Товариства київських лікарів) : матеріали конф. – К., 2010. – С. 21–29.
18. Товариство Київських лікарів: бібліографічний покажчик / [наук. ред.Павленко Р.І.]. - К., 2010. – 119 с.
19. Университетское известие / Киевский ун-т св. Владимира. – 1864. – № 12. – С. 4–8.
20. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 847, спр. 344.
21. Ціборовський О. М. Заснування Товариства київських лікарів та його внесок у розвиток медицини і охорони здоров'я (до 170-річниці Товариства київських лікарів / О. М. Ціборовський // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-річниці Товариства київських лікарів) : матеріали конф. – К., 2010. – С. 87–92.
22. Ціборовський О. М. На варті здоров'я : історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні : монографія / О. М. Ціборовський. – К. : Факт, 2010. – 430 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Самойленко Неля Іванівна – викладач кафедри педагогіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».